

ΜΑΘΗΜΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ
ΕΝΟΤΗΤΑ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΑΠΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Α. ΦΟΥΚΑΣ

ΘΕΜΑ: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΝΑ ΛΕΜΕ «ΟΧΙ» ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ

α. Για να είμαστε ελεύθεροι, για να μην κάνουμε ό, τι θέλουν οι άλλοι από εμάς, πρέπει αναμφίβολα να χρησιμοποιήσουμε (και) την άρνηση. Όχι, βέβαια, να λέμε όχι σε όλα συστηματικά, αλλά να αντιτασσόμαστε σε αυτό το όποιο οι άλλοι αναμένουν από εμάς, όταν χρειάζεται, για σημαντικά ζητήματα. Αυτή τη χρήση του «όχι» θέλω να εξετάσουμε σήμερα.

β. Τον περασμένο Απρίλιο, στην τελετή αποφοίτησης της διάσημης γαλλικής Σχολής μηχανικών AgroParisTech, 8 νέοι απόφοιτοί της ανακοίνωσαν στους συναποφοίτους τους και τους Καθηγητές τους τα κάτωθι:

«Δεν θέλουμε να προσποιούμεθα ότι είμαστε υπερήφανοι που αποκτήσαμε το πτυχίο μας, παρά το γεγονός ότι (θεωρητικά) μας περιμένουν κορυφαίες θέσεις έργασίας σε πολυεθνικές επιχειρήσεις. Φοβόμαστε να πρέπει να πειράζουμε τα φυτά για αυτές τις εταιρείες, να εφεύρουμε ψεύτικες πράσινες ή βιώσιμες ετικέτες, ή να μετρήσουμε βατράχια και πεταλούδες ώστε οι εργάτες του μπετόν να μπορούν νόμιμα να τα εξαφανίσουν. Απευθυνόμαστε σε όσους αμφιβάλλουν, είτε ή αμφιβολία αυτή είναι καθημερινή είτε φευγαλέα... Δεν είστε οι μόνοι που διαπιστώνετε ότι κάτι δεν πάει καλά. Κι εμείς αμφιβάλλουμε. Και, γι' αυτό, αρνούμαστε να υπηρετήσουμε αυτό το σύστημα. Αποφασίσαμε να αναζητήσουμε άλλους δρόμους, να χτίσουμε τα δικά μας μονοπάτια».

Έν ολίγοις, δε θέλουν να θέσουν τις γνώσεις και τις δεξιότητές τους στην υπηρεσία των πολυεθνικών, οι όποιες καταστρέφουν σιγά-σιγά τον πλανήτη με τις πρακτικές τους.

Τα λόγια τους κοινοποιήθηκαν εκατοντάδες χιλιάδες φορές στα κοινωνικά δίκτυα και δημιούργησαν αίσθηση.

Πώς αξιολογείτε την πράξη αυτή;

γ. Οι γυναίκες του κινήματος #metoo υποστήριξαν με σθένος ότι "Όχι σημαίνει όχι", καταγγέλλοντας την τάση κάποιων ανδρών να μη θέλουν να ακούσουν τα λόγια τους. Άλλα χρησιμοποίησαν επίσης αυτή τη διπλή άρνηση ως μοχλό για την *ήθική της συναίνεσης* που σκοπεύουν να εδραιώσουν στις σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών. Στο βιντεοκλίπ του τραγουδιού *Balance ton quoi?* της τραγουδίστριας Angèle, ένας νεαρός άνδρας, τον όποιο

υποδύεται ο ήθοποιος Pierre Niney, θέτει το ερώτημα, κατά τη διάρκεια μιᾶς παρωδίας ἐνὸς εκπαιδευτικοῦ σεμιναρίου γιὰ τὰ νέα σεξουαλικά ἥθη: "Ἀλλὰ ὅταν μιὰ κοπέλα λέει ὄχι, ἔχω συχνὰ τὴν ἐντύπωση ὅτι αὐτὸ ὑπονοεῖ ὅτι εἶναι... - Εἶναι ὄχι!", ἀπαντοῦν χορωδιακὰ τὰ κορίτσια γύρω του. Μοναχικὸ καὶ διακριτικὸ, τὸ "ὄχι" δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ μπλοκάρῃ τὶς δυνάμεις ποὺ καταδυναστεύουν τὸ ἄτομο - στὴν προκειμένη περίπτωση, αὐτὲς τοῦ σεξισμοῦ. Ὅμως, ἐπαναλαμβάνοντάς το μὲ ἐπιτακτικὸ καὶ συλλογικὸ τρόπο, εἶναι δυνατόν νὰ ἀπελευθερωθῇ ὅλη ἡ δύναμη ἀντίστασης, ἀκόμη καὶ ἐπανεφεύρεσης, ποὺ φέρει.

δ. *Τίποτα δεν είναι πιο δύσκολο στην κοινωνική ζωή από το να λέτε όχι στους άλλους.* Εξ ου καὶ ἡ ιδέα ὅτι εἶναι σημαντικό νὰ «ξέρουμε νὰ λέμε ὄχι», ὅτι εἶναι μιὰ τέχνη ἢ καὶ μιὰ δεξιότητα ποὺ πρέπει νὰ διδάξουμε γιὰ νὰ θωρακίσει ἐκείνους ποὺ εἶναι περισσότερο ἐκτεθειμένοι στους ἰσχυροὺς. *Συχνά, ὁμως, ερμηνεύεται ὡς τρόπος ἀρνήσεως τῆς συνεργασίας.* Ἐτσι, τείνουμε νὰ ζητάμε συγγνώμη γιὰ τὸ ὄχι, ἀκόμη καὶ ὅταν τὸ αἶτημα εἶναι ἀνεπιθύμητο ἢ κακόβουλο. Κάντε ἓνα νοητικὸ πείραμα: ἓνας συμμαθητὴς ποὺ δὲν συμπαθεῖτε σας ζητάει νὰ πάτε βόλτα μετὰ τὸ σχολεῖο. Θα τοῦ πείτε τὴν ἀλήθεια, μὲ ἀπόλυτη εὐλικρίνεια; - "Ὁχι, πραγματικά δὲν θέλω νὰ πάω βόλτα μαζί σου";. Ἡ, μήπως, θα μπεῖτε στὸν πειρασμὸ νὰ σκεφτεῖτε μιὰ ψεύτικη ἀπάντηση - "Ὦ, θα το ἠθελα πολὺ, ἀλλὰ θα ἔρθει ἡ θεία μου γιὰ μεσημεριανό"; "Ἐχω πολὺ διάβασμα, συγγνώμη, ας το κάνουμε μιὰ ἄλλη μέρα";

Παράξενα τεχνάσματα: *γιατί, ὅταν εἴμαστε αποφασισμένοι νὰ πούμε ὄχι, νιώθουμε υποχρεωμένοι νὰ ἀκολουθήσουμε τὴν οδὸ τοῦ ναι, νὰ προσποιηθούμε ὅτι λέμε ναι;*

Το θάρρος νὰ λέμε ὄχι -αὐτὴ εἶναι ἡ θέση ποὺ θέλουμε νὰ υπερασπιστοῦμε ἐδῶ- συγχέεται μὲ τὴν ἱκανότητα ποὺ ἔχουμε νὰ συγκροτοῦμε τοὺς εαυτοὺς μας ὡς υποκείμενα, ἄτομα μὲ τὴν πιο ἰσχυρὴ ἐννοια, ὄντα ποὺ σκέφτονται. Τὸ ὄχι εἶναι σαν νὰ λες "εγώ"! Ὅποιος ἔχει βρεθεῖ κοντὰ σὲ μικρὰ παιδιὰ γνωρίζει ὅτι γύρω στὴν ἡλικία τῶν 2 ἢ 3 ἐτῶν, τὴ στιγμή ποὺ ἀποσυνδέονται ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τοὺς γονεῖς τοὺς, νιώθουν μιὰ ἀκατάσχετη ἀνάγκη, μιὰ ἀπόλαυση ἀκόμη, νὰ λένε ὄχι. Γιατί το κάνουν αὐτό; Διότι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ξεκινοῦν τὴ μακρὰ διαδικασία ἀποχωρισμοῦ ἀπὸ τοὺς κηδεμόνες τοὺς προκειμένου νὰ διεκδικήσουν τὴν ἀνεξαρτησία τοὺς. Ἀλλὰ τὸ ὄχι εἶναι ἐπίσης μιὰ θεμελιώδης ἠθικὴ χειρονομία. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ θάρρος μὲ τὴ σπαρτιάτικη καὶ στρατιωτικὴ ἐννοια τοῦ ὅρου, ὅπου θυσιάζω τὰ συμφέροντά μου πρὸς ὄφελος συμφερόντων ἢ ἀξιών ποὺ εἶναι πέρα ἀπὸ μένα, *το θάρρος νὰ λέω ὄχι εἶναι μιὰ δοκιμασία ποὺ ἐπιτρέπει στὸν καθένα μας νὰ διεκδικήσει καὶ νὰ υπερασπιστεῖ τὶς ἀξίες ποὺ εἶναι σημαντικές γιὰ ἐμᾶς.* «Αὐτὸ εἶναι ποὺ δὲν θέλω νὰ κάνω γιατί αὐτό εἶναι ποὺ δὲν θέλω νὰ γίνω, καὶ τὸ ἀντίστροφο. Τὸ νὰ λέμε ὄχι εἶναι, στὴν πραγματικότητα, ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς ζωῆς σὲ μιὰ δημοκρατία: κυβερνάμε τοὺς

εαυτούς μας εκφράζοντας τις διαφωνίες μας και εκθέτοντας τους εαυτούς μας». Σε βαθύτερο επίπεδο, το όχι είναι ίσως ο αρχικός και θεμελιώδης μοχλός της σκέψης, το ελατήριο που πυροδοτεί και συντηρεί την ικανότητά μας να αμφισβητούμε τον κόσμο. Αυτή είναι η απλή και ισχυρή ιδέα που διατύπωσε ο φιλόσοφος Alain (1868-1951) στο έργο του: **«Σκέφτομαι σημαίνει να λέω όχι.** Παρατηρήστε ότι το σημάδι του ναι είναι ενός ανθρώπου που αποκοιμίζεται- αντίθετα, το ξυπνητήρι κουνάει το κεφάλι του και λέει όχι. Όχι σε τι; Στον κόσμο, στον τύραννο, στον ιεροκήρυκα; Αυτή είναι μόνο η εμφάνιση. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, **η σκέψη λέει όχι στον εαυτό της. Σπάει την ευτυχή συγκατάθεση. Διαχωρίζει τον εαυτό του από τον εαυτό του. Πολεμάει τον εαυτό του. Δεν υπάρχει άλλος αγώνας στον κόσμο.»**

Η σκέψη γεννιέται στον εαυτό της χάρη στο όχι που την θέτει σε κίνηση και την αναγκάζει να δικαιολογηθεί. Το να σκεφτόμαστε, με αυτή την έννοια, σημαίνει να βιώνουμε ένα «άλμα» από την πρώτη και πολύ ισχυρή τάση μας να συναινούμε και να προσκολλούμαστε. Σε τι; Σε φαινόμενα, δυνάμεις και πεποιθήσεις. Η σκέψη είναι πάντοτε ήδη σε κατάσταση ύπνου, επειδή τείνει να συναινέσει σε αυτό που είναι αυτονόητο. Αλλά ακόμη και πριν υποκύψει στο εξωτερικό, κινδυνεύει να αποκοιμηθεί, συναινώντας στις δικές της ιδέες και πεποιθήσεις, σε ό, τι έχει παγιωθεί μέσα της και απέναντι στο οποίο πρέπει συνεχώς να ανακατακτά τον εαυτό του. "Η σκέψη λέει όχι στον εαυτό της", δηλώνει δυναμικά ο Alain. Λέγοντας όχι, πολεμάει τον εαυτό της πριν πολεμήσει τους εξωτερικούς αντιπάλους. Όπως το θέτει ωραία ο Ζακ Ντεριντά σε μια από τις πρώτες διαλέξεις στη Σορβόνη που, ως νεαρός καθηγητής, αφιέρωσε στον Αλέν: "Ο νους μπορεί επομένως να διεξάγει πάντα μόνο Τρωικούς πολέμους επειδή ο εχθρός του είναι πάντα ήδη εκεί- επειδή **ο νους μπορεί μόνο να πολεμήσει τον νου και μπορεί μόνο να ηττηθεί από αυτόν.** Και ο Ντεριντά μας οδηγεί στην ιδέα ότι οι πόλοι του ναι και του όχι γίνονται πιο περίπλοκοι αν παραδεχτούμε ότι υπάρχει μια εσωτερική διαίρεση της σκέψης που πρέπει συνεχώς να επανεκκινείται ενάντια στον εαυτό της. **Το όχι, υποστηρίζει ο Ντεριντά, προϋποθέτει πάντα, μέσω της ίδιας της άσκησής του, "ένα ναι στον εαυτό του - το οποίο το διαδέχεται, όπως και προηγείται και χωρίς το οποίο το όχι θα ήταν μια στείρα χειρονομία, ένα τικ περισσότερο από μια σκέψη".**

Στο L'Homme révolté (1951), ο Καμύ μας καλεί ήδη να ανιχνεύσουμε τη μυστική δύναμη της επιβεβαίωσης που κρύβεται πίσω από το όχι της αυθεντικής εξέγερσης. **"Τι είναι ένας επαναστατημένος άνθρωπος; Ένας άνθρωπος που λέει όχι.** Αλλά αν αρνηθεί, δεν το βάζει κάτω: είναι επίσης ένας άνθρωπος που λέει ναι, από την πρώτη του κίνηση. [Ο επαναστατημένος σκλάβος λέει ναι και όχι ταυτόχρονα. Επιβεβαιώνει, ταυτόχρονα με τα σύνορα, όλα όσα υποψιάζεται και θέλει να διατηρήσει κάτω από τα σύνορα. Αποδεικνύει πεισματικά ότι υπάρχει κάτι μέσα του που "αξίζει τον κόπο να...", που απαιτεί προσοχή. Σε αυτό πρέπει να προσθέσουμε ότι **η εξέγερση**

εκείνου που λέει όχι είναι πάντα μια έκκληση προς τους άλλους, η οποία βγάζει το άτομο από τη μοναξιά του. "Επαναστατώ, άρα είμαστε", καταλήγει ο Καμύ.

Στο περίφημο δοκίμιό του Exit, Voice, and Loyalty (1970- μεταφρασμένο στα γαλλικά από τις εκδόσεις Éditions de l'Université de Bruxelles, 2011), αφιερωμένο στους τρόπους με τους οποίους τα μέλη μεγάλων οργανισμών εκφράζουν τις διαφωνίες τους, ο φιλόσοφος και οικονομολόγος Albert **O. O Hirschman** εντοπίζει δύο θεμελιώδεις στάσεις: *τη διαδρομή εξόδου και τη διαδρομή φωνής*. Σε ένα πολιτικό κόμμα όπως και σε μια εταιρεία, σε μια αγορά όπως και σε μια ένωση, για να εκφράσει τη διαφωνία του, το άτομο, είτε είναι ακτιβιστής, είτε χρήστης, είτε καταναλωτής, είτε πολίτης, *μπορεί είτε να αποσυρθεί, να παραιτηθεί και να φύγει, είτε να μιλήσει αμφισβητώντας τους συναδέλφους του ή τους ηγέτες του*. Βρίσκουμε αυτές τις δύο συμπεριφορές μπροστά στις σύγχρονες κρίσεις, από το μποϊκοτάζ των εταιρειών που είναι συνένοχες στην εκμετάλλευση ορισμένων πληθυσμών ή που δεν σέβονται τις οικολογικές τους δεσμεύσεις, μέχρι την αποχή από την ψηφοφορία, μέσω του κινήματος "παραίτησης" των νέων γενεών στις εταιρείες ή την παρέμβαση στο δημόσιο χώρο των πληροφοριοδοτών ή των "κίτρινων γιλέκων". Μόνο που αυτοί οι δύο τυπικοί τρόποι απόρριψης της αρνητικής ψήφου φαίνεται να θολώνουν ταυτόχρονα. Ενώ εκείνοι που μιλούν αισθάνονται ότι δεν εισακούονται, εκείνοι που αποστατούν δίνουν την εντύπωση ότι παραιτούνται με καθαρή συνείδηση. Και μια μεγάλη πλειοψηφία βρίσκεται στη δυσάρεστη θέση των *"αντιφρονούντων εκ των έσω"* - που θέλουν να αλλάξουν τα πράγματα εκ των έσω, ενώ ταυτόχρονα συνειδητοποιούν ότι όλα θα πρέπει να ξαναγίνουν, με ριζοσπαστικό τρόπο, σαν να είχαν ήδη βγει έξω.

ε. Να λέμε «όχι», λοιπόν, μήπως δεν αρκεί;

Ακολουθεί σχετική συζήτηση. Στο τέλος εκθέτω τις σχετικές χριστιανικές θέσεις.